

туальні проблеми політики. Зб. наук. праць. – О.: Юридична літ-ра, 2003. – № 17. – С. 284-290. **6.** *Ткачук Ю.В.* Глобалізація в сфері політики: інститути і механізми наддержавного впливу: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська Національна Юридична Академія. – О., 2004. – 16 с. **7.** *Федуляк С.* Вплив зовнішніх чинників на консолідацію української нації // Агора. – 2006. – № 4. – С. 58-65. **8.** *Полянська О.* Історико-психологічні витоки деяких проблем сучасної української культури. – К.: Молода нація: Альманах, 2000. – С. 87-91. **9.** *Дугин А.Г.* Проект «Евразія». – М.: Эксмо, 2004. – 512 с. **10.** *Хайтінгтон С.* Столкновение цивилизаций. – М.: АСТ, 2003. – 603 с. **11.** *Ерасов Б.С.* Сравнительное изучение цивилизаций: Хрестоматия: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 556 с. **12.** *Рудницька Т.* «Інтернетизація» і «вестернізація» життєвого світу особистості в Україні. – 2002. – № 2. – С. 38. **13.** *Ігнатуша О.М.* Історичний поступ українського православ'я: пошук нової парадигми // Науківі праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2001. – №13. – С.19. **14.** *Стовпець О.* Глобалізація релігії як фактор трансформації духовної складової національної культури // Філософські і психологічні науки. – 2010. – № 13. – С.13-15. **15.** *Красников А.* Глобализация и православие. –М.: Неостром, 2005. – С. 72-79. **16.** *Allianz Global Wealth Report 2012* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.allianz.com/en/economic_research/publications/specials/agwr12e.html **17.** *Краснікова О.М.* Рівень життя населення в Україні: проблеми та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pdaa.edu.ua/sites/default/files/pdaa/2011/v213/258.pdf> **18.** *Закон України «Про державний бюджет на 2012 рік»* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17>

УДК 323.15:316.48

І. ЧЕРВІНКА

ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ КОНФЛІКТ, ЙОГО ПРИЧИНИ ТА ТИПОЛОГІЯ

Розглянуто етнополітичний конфлікт, його дефініції, характерні риси та стадії розвитку. Значна увага приділяється причинам виникнення конфліктів та шляхам їх розв'язання. Розглядається типологія етнополітичних конфліктів, фактори, що ускладнюють врегулювання конфлікту.

Ключові слова: конфлікт, етнічна група, етнополітичний конфлікт.

Червинка Ирина. Этнополитический конфликт, его причины и типология

Рассмотрен этнополитический конфликт, его дефиниции, характерные черты и стадии развития. Значительное внимание уделяется причинам возникновения конфликтов, путем их разрешения. Рассматривается типология этнополитических конфликтов, а также факторы, затрудняющие урегулирование конфликта.

Ключевые слова: конфликт, этническая группа, этнополитический конфликт.

Chervinka I. Ethnic conflict, its causes and typology

The memoir considers an ethno-political conflict, its definitions, features and stages of development. Much attention is paid to the causes of conflicts and opportunities to overcome them. Besides, the typology of ethno-political conflicts is considered, as well as factors that complicate conflict settlement.

Key words: conflict, ethnic group, ethno-political conflict.

Етнополітичні конфлікти в сучасному світі дедалі частіше стають об'єктом вивчення з боку вчених різних галузей науки. Тривалий час їм не приділяли належної уваги, хоча конфлікти на етнічному ґрунті вже не одне століття впливають на політичну ситуацію як в середині країн, так і на міжнародній арені загалом. Згодом їхня роль стала більш помітною і дедалі більше досліджень були спрямовані на їх вивчення. З часом кількість напрацювань учених зростає, а дослідження стають глибшими і ґрунтовнішими. Це, зокрема, праці К. Боулдінга, М. Веґеша, М. Зеленкова, Г. Мирського, А. Нерсеяна та ін. Проте більшість із них присвячені етнічним конфліктам чи конфліктам загалом, а етнополітичний конфлікт як окремий феномен досліджено недостатньо.

Причини етнополітичних конфліктів різні – від релігійних, культурних та етнічних до соціально-економічних та політичних. Зазвичай вони викликають антагонізм, який не передбачає компромісного вирішення і зникає лише зі знищенням однієї із сторін. Тому потрібно якомога ґрунтовніше вивчати причини етнополітичних конфліктів, щоб мати змогу запобігати конфліктам або врегульовувати їх на початкових стадіях шляхом вирішення тих проблем, які можуть у майбутньому призвести до загострення відносин. Крім того, варто більше уваги приділити типології етнополітичних конфліктів, яка ґрунтується на цих причинах.

У сучасному світі кількість конфліктів невпинно зростає. Значна їх частина має етнічний характер. З метою розкриття поняття етнополітичного конфлікту наведемо спочатку кілька дефініцій поняття «конфлікт». Засновник конфліктології К. Боулдінг вважав, що конфлікт – це ситуація, у якій сторони А і В усвідомлюють несумісність чи навіть діаметральну протилежність своїх (дійсних і потенційних) інтересів, цілей, позицій і діють згідно з таким усвідомленням¹. Термін «конфлікт» походить від латинського слова *conflictus* – зіткнення. К. Боулдінг намагається знайти відповідь на запитання, коли ж саме починається зіткнення: в момент, коли сторони вже починають активно діяти одна щодо одної, коли лише мають ворожі наміри чи в момент, коли вони знаходяться в стані суперечностей, хоча самі цього ще не усвідомлюють? Більшість учених вважає, що конфлікт виникає, коли сторони розуміють несумісність своїх інтересів або коли вони починають ворожі дії одна проти одної.

Загалом існує велика кількість визначень конфлікту і підходів до його дефініції, проте для усіх них спільним є твердження про несумісність чи повне взаємовиключення інтересів сторін.

Багато конфліктів сучасного світу виникають на етнічному ґрунті. Етнічний конфлікт – це форма міжгрупового конфлікту, коли групи із суперечливими інтересами поляризуються на основі етнічних ознак. Джерелом етнічного конфлікту, як правило, є позаетнічні соціально-політичні та економічні суперечності. Наростання етнічного конфлікту супроводжується зростанням етноцентризму, властивого в тому або іншому ступені етнічній самосвідомості будь-якого рівня розвитку, посиленням інтенсивності циркуляції в суспільстві негативних етнічних стереотипів, кристалізацією націоналістичної ідеології².

В етнічному конфлікті конфліктуючими сторонами стають етнічні групи, що переслідують несумісні цілі та перешкоджають одна одній їх реалізації. Етнополітичний конфлікт – це відмінність, зіткнення інтересів, цілей різних етносуб'єктів (етносів, націй, етнічних (національних) меншин, корінних народів, етнонаціональних організацій, рухів) між собою та з інтересами й цілями держави, її органів у етнополітичній сфері. Етнополітичний конфлікт, на відміну від

міжетнічного конфлікту, характеризується більшим рівнем, масштабом, гостротою, сферою виникнення, труднощами регулювання³.

Етнополітичний конфлікт є дуже складним явищем, адже, крім того, що є міжетнічним, він включає політичну складову – прагнення етносів до влади. Національна, або етнічна, складова такого конфлікту зумовлює найважливіші причини його виникнення. Це й історичний фактор – історична спадщина міжетнічних відносин: війни між народами, завдані образи, випадки депортації народів⁴ або спогади про велике історичне минуле, які спонукають до боротьби з метою відновити колишню могутність; і культурний фактор – відсутність реальних умов для розвитку національної культури, навчання рідною мовою⁵ своєрідне несприйняття етносами культури один одного або ж прагнення нав'язати свою культуру іншому етносу як «вищу» і більш досконалу; релігійний фактор, який набув особливої ваги в сучасному світі, водночас релігійний антагонізм є руйнівним і надзвичайно небезпечним, оскільки виключає можливість компромісу, та інші фактори.

Проте є ще один, не менш важливий, чинник. Це політична складова етнополітичного конфлікту. Останнім часом дедалі більша кількість міжетнічних конфліктів набувають ще і політичного сенсу. Етнічні групи намагаються отримати доступ до влади, створюючи політичні партії, рухи, політичні організації, намагаючись таким чином мирним політичним шляхом вирішити спірні питання. Етнічні групи справедливо вважають, що без представника в політичній сфері їм не вдасться досягти позитивного результату у вирішенні власних проблем.

Однією з причин етнополітичного конфлікту є етнотериторіальні спори та суперечки. В багатьох випадках такі конфлікти виникають через прагнення еліти етнічної спільноти створити власну державу. Це – грузино-абхазький конфлікт, вірмено-азербайджанський конфлікт, етнополітичний конфлікт у Чечні, Придністров'ї. З одного боку, такі цілі еліти пояснюються прагненням її членів отримати доступ до влади, а з іншого – глибоким переконанням у необхідності самостійного ведення політики для ефективного вирішення проблем етносу, в нехтуванні чинним урядом інтересів етнічної спільноти, яку представляє певна еліта.

Іншою причиною етнополітичної конфліктності є боротьба за ресурси і власність. Предметом спорів найчастіше стає земля, її надра. Тут варто зазначити, що існує ціла низка теорій, які вважають, що саме економічні інтереси є визначальними при виникненні конфліктів. Для етносів, переважно, на першому місці все ж стоїть прагнення політичної незалежності, створення власної держави, реалізація націоналістичних ідеалів і збереження культурної ідентичності, а забезпечення економічної незалежності є лише необхідною умовою існування їхньої держави, як і досягнення економічного процвітання – основою добробуту її громадян.

Проте зазвичай саме етноси, що проживають на багатих ресурсами територіях, виявляють прагнення до незалежності, адже ці ресурси є потенційною матеріальною базою для майбутньої держави, і завдяки їм вона отримуватиме шанс на незалежне існування. Ті етноси, які проживають на бідних територіях і постійно залежать від допомоги центрального уряду, розуміють, що усі їхні відцентрові інтенції приречені на невдачу.

Щодо держави, на території якої проживає етнос, то, звичайно, економічні

інтереси для неї є однією з основних причин чинити опір усім спробам децентралізації етносу. Втрата ресурсів є неприпустимою, оскільки зумовлює проблеми в економічній, політичній та інших сферах життя держави. Крім того, створення нової незалежної держави стає прикладом для інших етносів у межах цієї держави чи, що важливіше, в інших країнах світу, які, безумовно, зацікавлені у збереженні своєї територіальної цілісності й тому здійснюватимуть тиск на таку державу з метою уникнути створення небезпечного прецеденту.

Тому не варто забувати про третю сторону етнополітичних конфліктів – великі держави (чи наддержави), інтереси яких, зазвичай, тісно пов'язані з певним регіоном чи самою державою, через що вони стають впливовими учасниками конфліктів і серйозною перешкодою на шляху отримання незалежності бездержавними етносами.

Причиною етнополітичного конфлікту є також історична пам'ять дискримінованих у минулому етнічних груп. Власне історична пам'ять включає міфологеми, колективні образи минулого, що фіксують несправедливі історичні події (розчленування етнічної території, депортації, геноцид тощо)⁶. Адже часто держави застосовують жорстку політику щодо етнічних меншин, що проживають на їхній території. Яскравим прикладом такої політики є застосування геноциду – вбивства значної частини людей, що належать до певної етнічної групи, з метою вирішення проблеми етнічної різноманітності. Зазвичай кінцевою метою геноциду є повне знищення етнічної групи. Для цього його потрібно здійснювати швидко і таємно, а це, як показує практика, неможливо, адже в певний момент етнічна група усвідомлює небезпеку і починає чинити опір. Вцілілі рештки етносу назавжди зберігають в пам'яті спогади про гноблення і вбивства. Саме такі події минулого стають основою для реваншизму, націоналістичних ідеологій та прагнення помсти. Певний час конфлікт перебуває в латентній фазі, проте згодом вибухає з новою силою, водночас етнічна група, що була жертвою геноциду, відчуває усю справедливість своєї боротьби і її виправданість з моральної точки зору. В кінцевому підсумку геноцид шкодить державі, яка намагалася таким способом вирішити проблему етнічного протистояння, знищивши супротивника, а натомість лише надихнула його на боротьбу.

Важкою причиною етнополітичних конфліктів є порушення прав національних меншин, дискримінація етнічних груп. У ряді країн Латинської Америки, Алжирі, Сенегалі, Мадагаскарі законодавство взагалі не визначає статус етнічних та мовних меншин. Навіть європейська держава Франція не підтримує ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка є концептуальною для визначення статусу національних меншин. Така позиція породжує проблеми та сутички на етнічному підґрунті⁷.

Умови виникнення етнополітичних конфліктів залежать від характеру поведінки сторін. За цілковитої відсутності взаємодії конфлікт неможливий. Нейтральна взаємодія сторін передбачає, що дії опонента не мають жодної загрози, але конфлікт можливий як випадковість унаслідок помилки, прорахунку осіб, відповідальних за процес ухвалення рішень, як наслідок відходу одного або кількох протагоністів від вибору стратегії тощо. За позитивної взаємодії можливість конфлікту досить висока, проте відносини учасників, реакція на кроки і висловлювання один одного спрямовуватимуться на уникнення негативних наслідків. Процес інтеграції у Західній Європі, де проголошено вирішення непо-

розумінь з урахуванням спільних інтересів, може слугувати прикладом конфліктів цього типу в сучасному світі. Негативна взаємодія (акти терору, насильства тощо) для кожного з учасників має чітко виражене негативне значення. Конфлікт у такому разі практично неминучий⁸.

Будь-який етнополітичний конфлікт проходить своєрідну стадійність розвитку. Етноконфліктологи виділяють такі стадії етнополітичного конфлікту: 1) передконфліктна (латентна) стадія. В цей час посилюються етноцентристські настрої; мусуються негативні стереотипи щодо іншої національності; зростає соціальна та етнічна напруженість; учасники конфлікту не бажають мирно вирішувати проблему. Тобто на цій стадії формується психологічна готовність сторін до майбутнього протистояння; 2) конфліктна стадія. В рамках цієї стадії відбувається найбільш жорсткий формат взаємодії сторін, які задіяні в конфлікті. Це – протиборство учасників конфлікту, які не бажають примирення; 3) стадія врегулювання етноконфліктної ситуації. В цей час створюються підстави для мирного врегулювання конфлікту; «образ ворога» трансформується в «образ партнера». На цій стадії досягається консенсус, згода щодо припинення конфлікту⁹.

Етнополітичні конфлікти є своєрідними та неповторними у часі. Водночас дослідники етнополітичної конфліктності роблять спробу класифікації або типологізації етнополітичних конфліктів. За характером дії конфліктуючих сторін виділяють насильницькі та ненасильницькі конфлікти.

Насильницькі конфлікти відбуваються у вигляді відкритого протистояння, бойових дій, депортацій та «етнічних чисток». До прикладу, через довготривалі суперечки з Грецією у липні 1974 р. Туреччина здійснила військову інтервенцію на Кіпр. У результаті було вигнано 140–160 тисяч греків-кіпріотів з Півночі та 60 тисяч турків-кіпріотів з Півдня. Відбулись масові етнічні чистки.

Ненасильницькі конфлікти відбуваються у формі мітингів, демонстрацій, пікетів, голодовок, акцій громадянської непокори. Як правило, головними акторами конфліктуючих сторін є владні структури, політичні партії, громадські рухи та організації. Фактично такий латентний (прихований) етнополітичний конфлікт відбувається в незалежній Україні – представники російських громадських організацій влаштовують громадські акції, привертаючи увагу до соціально-економічних та політичних проблем держави.

Однією з типологій є поділ етнополітичних конфліктів за особливостями суб'єктів супротивних сторін. Виділяють конфлікти різнопорядкові – між етнічною групою та державою (Абхазія, Нагірний Карабах, Країна басків) та конфлікти однопорядкові – між етнічними групами (серби та албанці в Косово; киргизи і узбеки в Ошській області).

Виділяють етнополітичні конфлікти за сферами виявів та причинами виникнення (етнотериторіальні, етноекономічні, етнокультурні, етнорелігійні, етнопсихологічні, етністоричні тощо)¹⁰.

Крім того, конфлікти можуть розрізнятися, наприклад, за кількістю учасників – двосторонні і багатосторонні, за географією охоплення – регіональні й глобальні, за часом протікання конфлікту – короткострокові й тривалі (причому тривалі конфлікти часто пов'язуються з релігійними, культурними, етнічними відмінностями). Розрізняють конфлікти також за рівнем вияву конфліктних дій – озброєні та незброєні; за предметом конфлікту – територіальні, економічні, етнічні¹¹.

Типологізація етнополітичних конфліктів може бути зроблена, за історичними

передумовами їх виникнення. Тут можна взяти за приклад типологію Г. Мирського, який виділяє, по-перше, конфлікти, пов'язані з тривалими антагоністичними взаємовідносинами етнічних груп (вірмени–азербайджанці). У цьому разі має місце «спадщина крові», взаємна запеклість, яка рано чи пізно повинна призвести до спалаху насильства. По-друге, конфлікти, яким передувала тривала взаємна відчуженість, що раніше не доходила, однак, до рівня прямого силового протистояння (обидва конфлікти в Грузії – з абхазами й осетинами). По-третє, конфлікти між етнічними групами, відносини між якими раніше були цілком нормальними (осетини–інгуші, росіяни–молдавани)¹². Найважче, на думку Г. Мирського, врегулювати конфлікти першого типу, незалежного від того, етнічні чи релігійні фактори лежать в їх основі¹³.

Ще виділяють конфлікти з врегулювання відносин і конфлікти щодо правил врегулювання; з'ясовують, чи є конфлікт самостійним, чи засобом досягнення інших цілей, тобто інструментальним конфліктом¹⁴.

Зазвичай конфлікт не існує в чистому вигляді, а поєднує в собі ознаки різних конфліктів, наприклад релігійного і етнічного, який переростає і в політичний. Тобто конфлікти часто є взаємопроникаючими та спричиняють один одного. Через це один конфлікт може викликати суперечки у вчених щодо того, до якої групи він належить. Міжетнічні конфлікти множинні за своєю природою. Крім вищезазначених, дослідники пропонують їх класифікацію за цілями, які ставлять перед собою залучені до конфлікту сторони: соціально-економічні, за яких висуваються вимоги громадянської рівноправності (від прав громадян до рівного економічного становища); культурно-мовні та конфесійні, за яких висуваються вимоги, що зачіпають проблеми збереження або відродження функцій мови, культури, релігії, етнічної спільності; політичні, якщо етнічні меншини домагаються політичних прав; територіальні – на основі вимог зміни кордонів, приєднання до іншої держави чи створення нової незалежної держави¹⁵.

Етнополітичні конфлікти є серйозною проблемою і потребують нагального вирішення. Пояснення їх причин, шляхів розвитку та можливих механізмів врегулювання є надзвичайно важливим завданням. Дослідження ситуацій у різних регіонах світу дають змогу визначити імовірність виникнення чи загострення конфліктів, у тому числі й етнополітичних.

Нині можна виділити такі основні групи факторів, що збільшують імовірність виникнення етнічних конфліктів: політичні (дискримінаційна політична система, порушення політичних прав груп, дискримінація та нерівний доступ до влади тощо); соціально-економічні (економічна дискримінація, нерівний доступ до ринку праці, несправедливий розподіл природних ресурсів тощо); культурні (культурна дискримінація, мовна дискримінація); історичні обставини.

На основі аналізу цих груп факторів розроблено декілька теорій, що пояснюють механізми виникнення етнічних конфліктів. Основними з них є: 1) теорія «етнічної дилеми безпеки» (виникнення етнічних конфліктів унаслідок зростання недовіри між етнічними групами, наприклад у так званих «слабких» державах); 2) теорія історичного минулого (наявність спільного минулого, історії взаємної ненависті); 3) теорія зіткнення цивілізацій (виникнення так званих «культурних розривів» у межах однієї держави, що призводить до взаємного відчуження); 4) теорія мобілізації еліт (політичні еліти в ході боротьби за владу створюють колективні ідентичності, управляють ними, прагнучи здобути якнайбільшу підтримку); 5) теорія модернізації (процеси модернізації прискорюють

формування конкуруючих груп, активізуючи розшарування суспільства)¹⁶.

Багато теорій значну увагу приділяють економічним причинам конфліктів. Проте зазвичай конфлікти мають комплексний характер, і, вивчаючи їх, слід враховувати велику кількість взаємопов'язаних причин, хоча лише одна чи кілька з них є першочерговими, решта – другорядними.

Отже, більшість політологів розуміє етнічний конфлікт як протистояння з елементами насилля між групами людей, які проживають на території однієї держави, але належать до різних етносів.

Врегулювання політичних конфліктів ускладнюється низкою факторів. Чинне місце серед них займають такі: 1) конфліктуючі сторони різко відрізняються за культурними характеристиками; 2) сторони відрізняються за соціально-політичним статусом; 3) на території одного етносу тривалий час відбувається міграція представників іншого; 4) наявність стійких негативних стереотипів у конфліктуючих сторін одна щодо одної; 5) наявність потужної зовнішньої сили, яка зацікавлена у продовженні конфлікту¹⁷.

Прогнозування етнічних конфліктів у сучасному світі ускладнюється розвитком світової міграції (зараз представників різних етнічних груп можна знайти по всьому світу далеко від місця історичного проживання етносу), космополітизацію культур (культурний вплив з різних боків через розвиток інформаційної мережі настільки сильний, що оригінальна культура етносу змушена змінюватись), формування нових етносів на різних основах (зокрема на релігійній основі).

Те, що не варто недооцінювати етнічний фактор, давно зрозуміли не тільки політики і вчені. На межі XIX–XX ст. саме етнічні суперечності створили передумови для двох світових воєн і численних локальних конфліктів, проте на той час неможливо було усвідомити всю масштабність проблеми та її можливі наслідки для людства. Етнічні відмінності не бралися до уваги, вони нівелювалися в межах величезних імперій і повинні були з часом взагалі зникнути. Проте вони не лише не зникли, а стали могутньою рушійною силою для політичних та соціальних процесів у середині держав та на міжнародній арені. Саме тому конфлікти на етнічному ґрунті заслуговують на особливу увагу, тому так важливо якнайшвидше знайти дійові механізми їх врегулювання.

Аналізуючи явище етнічного конфлікту та дії держави щодо його вирішення, можна знайти ті механізми, засоби, методи, які є найбільш ефективними у розв'язанні етнічних суперечностей, запобіганні конфліктам або їх врегулюванні. Кожен конфлікт, зважаючи на його особливості, потребує окремого підходу. Проте на основі загальних рис, притаманних усім етнічним конфліктам, можна виробити цілісну систему методів, способів і механізмів врегулювання конфліктних ситуацій з метою зменшення тієї негативної ролі, яку відіграють у сучасному світі етнополітичні конфлікти, збільшуючи напруження і загострюючи відносини між державами та етнічними групами.

1. *Boulding K. Conflict and Defence: A General Theory.* – N.Y., 1963. – 349 p. 2. *Психологія.* Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М., 1990. – 494 с. 3. *Яценко Н.Е.* Толковый словарь обществоведческих терминов. – М., 1999. – С. 342. 4. *Юрій М.Ф.* Політологія: Навч. посіб. – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с. 5. Там само. 6. *Політологія: Підручник / М.М. Вереш, Ю.О. Остапеч, В.Л. Бондар, В.В. Буркало, М.П. Зан.* – К.: Знання, 2008. – 384 с. [Електронний ресурс] // Українські підручники онлайн. – Режим доступу: <http://ntsaphil.univ.kiev.ua/web/pages/library.htm>. <http://pidruchni>

ki.ws/14001209/politologiya/politologiya_-_vegesh_mm. 7. Там само. 8. *Зеленков М.Ю.* Межнациональные конфликты: проблемы и пути их решения (правовой аспект): Монография. – Воронеж: ВГУ, 2006. – С. 33. 9. *Політологія: Підручник / М.М. Вегеш, Ю.О. Остапець, В.Л. Бондар, В.В. Буркало, М.П. Зан.* Там само. 11. *Лебедева М.М.* Международные процессы / Международные отношения: социологические подходы / Рук. авт. колл. П.А. Цыганков. – М., 1998. – С. 244-245. 12. *Мирский Г.* Ещё раз о распаде СССР и этнических конфликтах // *Мировая экономика и международные отношения.* – 1997. – №2. – С. 17-18. 13. Там само. 14. *Нерсисян А.Х.* Типология этнополитических конфликтов // *Ломоносовские чтения. Аспиранты.* – Т. 1. – М.: МГУ, 2003. 15. *Авксентьев В.А.* Этнические конфликты, история и типология // *Социс.* – 2000. – № 12. – С. 48–53. 16. *Націоналізм і етнічні конфлікти.* [Електронний ресурс] // Сайт Центру дослідження міжнародних відносин (CIRS). – Режим доступу: <http://edu.cirs.kiev.ua/-mainmenu-4/6-mainmenu-10.html>. 17. *Рудь Б.Ю.* Етнічні конфлікти – їх вплив на сучасний стан суспільства [Електронний ресурс] // Електронний каталог наукових робіт студентів та аспірантів. – Режим доступу: <http://ntsaphil.univ.kiev.ua/web/pages/library.htm>.